

HORZSA GERGELY¹

A FEJLESZTÉSI KÖRNYEZET SZEREPE A BELSŐ VÁNDORLÁS ALAKULÁSÁBAN

Szakirodalmi áttekintés²

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2018.3.25

ABSZTRAKT

A tanulmány célja, hogy elméleti alapul szolgálhasson olyan későbbi hazai társadalomtudományi kutatásokhoz, amelyek a különbözőképpen értelmezett fejlesztések országhatáron belüli elvándorlásokra gyakorolt hatását vizsgálják. Ezen belül célja rávilágítani, hogy a nemzetközi társadalomtudományi szakirodalom alapján a fejlesztések és (el)vándorlások negatív kapcsolata a hazai szakpolitika által feltételezettnél sokkal kevésbé magától értetődő. A témakör tárgyalásához szükséges elméleti keretrendszert a belső vándorlás témaköre jelenti. A fenti cél megvalósulásához a dolgozat első felében bemutatásra kerülnek a belső vándorlás kutatásával kapcsolatos fontosabb elméletek és empirikus kutatási irányvonalak, ezt követően a tanulmány módszertani-diszciplináris bontásban foglalja össze egyes nemzetközi kutatások eredményeit a helyi fejlesztések elvándorlásra gyakorolt hatására vonatkozóan. A tanulmány megállapítja, hogy a helyi gazdasági-társadalmi fejlesztési programoknak az adott terület „népességmegtartó képességére” gyakorolt hatása a rendelkezésre álló nemzetközi szakirodalom alapján nem, vagy nem minden esetben olyan irányú, amilyenek azt a politikai döntéshozás általában feltételezi.

Kulcsszavak: belső vándorlás, vidékfejlesztés, elméleti összefoglaló

THE ROLE OF DEVELOPMENTS IN INTERNAL MIGRATION PATTERNS

Literature review

ABSTRACT

This review paper aims to serve as a theoretical basis for further Hungarian researches in the field of development- migration interactions, or, to be more precise, effects of various development programmes on rural emigration. Within the theoretical context of internal migration, the paper shed light on the fact that the negative relationship between development and rural emigration is far less evident than it is assumed by political concerns. To address this issue, in the first part of the paper, core theoretical concepts as well as empirical research topics are presented, which is followed by summarising results of international researches within the topic of development-migration interactions in a methodological-disciplinary division. As a result, the paper concludes that effects of socio-economic development programmes on „population preserving capacity” of a given rural area, based on theories and previous investigations are not or not always in align with what is often supposed by policies.

Keywords: internal migration, rural development, theoretical review

¹ Szociológus, doktorjelölt, Budapesti Corvinus Egyetem

² A publikáció a Széchenyi 2020 program EFOP-3.6.1-16-2016-00013 „Intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztések a Budapesti Corvinus Egyetem székesfehérvári Campusán” című Európai Uniói projektje keretében készült, a Közép-Dunántúl régióban történő kutatás előkészítéseként.

A FEJLESZTÉSI KÖRNYEZET SZEREPE A BELSŐ VÁNDORLÁS ALAKULÁSÁBAN

PROBLÉMAFELVETÉS

Az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap (EMVA) 2014–2020-as költségvetési ciklusra tervezett büdzsáját tekintve az Európai Unió közel 100 milliárd euró összeget költ vidékfejlesztésre, amely a tagállami hozzájárulásokkal kiegészítve 161 milliárd euró, ez az összeg áll rendelkezésre fejlesztési céllal az EU-s vidéki térségek számára. Noha a tagállamok – így Magyarország – fejlesztési kiadásaira más alapokból származó források is rendelkezésre állnak (regionális, szociális, kohéziós alapok), s Magyarország esetén az összes EU-s forrásnak mintegy 14%-át teszi ki csupán a költségvetési ciklusra előirányzott EMVA-költségvetés (összesen 3,4 milliárd eurót), ez a forrástípus az, amely kifejezetten a mezőgazdaság és a vidéki életkörülmények javítását célozza, a kohéziós és szociális alapokhoz képest kevésbé lévén tekintettel a tagállamok közötti gazdasági különbségekre.³

Az EMVA-források felhasználásához valamennyi tagállamban regionális vagy országos szintű vidékfejlesztési stratégiák készültek, amelyek céljaikban alkalmazkodtak a közös európai uniós célkitűzésekhez. E célkitűzések hat uniós prioritáshoz illeszkednek, amelyeket az alábbiak szerint lehet összefoglalni: 1) mezőgazdasági innovációk ösztönzése, 2) európai mezőgazdaság versenyképességének javítása, 3) élelmiszer-ellátási lánc megszervezése, 4) mezőgazdasághoz kapcsolódó ökoszisztémák helyreállítása, 5) környezeti fenntarthatóság elősegítése, 6) társadalmi befogadás ösztönzése. Látható, hogy a hat prioritás közül három gazdasági (mezőgazdasági és erdőgazdálkodási), kettő ökológiai (fenntarthatósági), egy pedig szociális jellegű.

A költségvetési ciklusra összeállított magyarországi stratégia, a „magyar vidék alkotmányának” nevezett, 2012-ben elfogadott *Magyar Vidék Stratégia* (VM 2012: 57) e prioritások fölé rendel egy általános és egyedi célkitűzést, amely viszont teljes egészében társadalmi irányultságú, és a következőképp hangzik: „*vidéki térségeink népességeltartó és népességmegtartó képességének javítása*”. Hasonló társadalmi cél explicit módon nem szerepel a vonatkozó EU-s stratégiákban, a népességmegtartó képesség fogalma pedig minden bizonnyal magyar találmány, és az 1980-ban elfogadott, hatodik ötéves tervben szerepel először, mint a „*népesség elvándorlásának, falvakból történő elköltözésének megelőzését*” (Tikász 2007: 51) jelentő cél.

Azt, hogy a magyarországi szakpolitika egyik legfőbb célja a vidéki népesség helyben tartása, a hatályban lévő vidékstratégia mellett alátámasztják Ángyán József írásai is, aki egyébként épp a Magyar Vidékstratégia „*nép-pártiságának*” [sic] zárójelbe helyezését, és egyes, nagygazdaságokat preferáló kormányzati döntések meghozatalát követően mondott le államtitkári pozíciójáról, majd lépett ki a kormánypártból. A magyarországi agrárpolitika egyik legfőbb közéleti kritikusa azóta több alkalommal készített tanulmányokat, „*jelentéseket*” a magyar agrárium helyzetéről (Ángyán 2012, 2013a, 2013b, 2014). E tanulmányokban változtatásokat sürget,

---

³ Adatforrás: <https://ec.europa.eu/agriculture/events/2016/rural-development/fact-sheet.pdf>

amelyek szükségszerűségét így indokolja: „Ez a (...) belső és külső új-gyarmatosítási folyamat a vidéki térségek kiürítéséhez, a helyi közösségek felbomlásához, a nagyvárosok környéki nyomornegyedek kialakulásához (...) vezet. A (...) kibontakozó társadalmi és környezeti katasztrófa a várost is gyorsan elérve teljes összeomlással fenyeget” (Ángyán 2014: 517–518).

Az elszegényedett falusi népesség városokban való megjelenésének „rémképét” táplálja annak a felismerése, hogy Magyarországon – európai összehasonlításban – a népesség nagy aránya lakik vidéken – a vidékfogalom többféle módon történő megfogalmazása esetén is. A népesség közel negyede él olyan községekben, amelyek nem tartoznak nagyvárosi agglomerációs övezetbe, az Európai Unió országai között pedig az egyik legnagyobb a túlnyomóan rurális régiókban lakók aránya (a lakosság közel fele) (UN ESA 2014). A vidéki, illetve városi térségben élők közötti társadalmi különbségek EU-s összehasonlításban a városiak javára magasak. A nagyvárosban élők, hasonlóan a legtöbb régiós országhoz, sokkal kevésbé kitettek a szegénység kockázatának, mint a vidéken élők, míg Nyugat-Európában és Skandináviában épp fordított a helyzet, annak ellenére, hogy a szegénység kockázata itt összességében is alacsonyabb. A potenciális „társadalmi katasztrófa” elkerüléséért a kisgazdaságok arányát növelni igyekvő szakpolitikai elképzelések ugyanakkor vélhetően túlbecsülik a mezőgazdaság lehetséges szerepét ebből a szempontból, hiszen a foglalkoztatottak számát tekintve a hazai vidéki térségeknek nem a mezőgazdaság a domináns gazdasági ágazata (Csité–Kovács 2002). A Központi Statisztikai Hivatal 2017-es adatai alapján a magyarországi foglalkoztatottaknak mindössze szűk 5%-át teszik ki a mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat nemzetgazdasági ágazatban foglalkoztatottak, és az élelmiszeriparban is csupán bő 3 százalékuk dolgozik, miközben a magyar népesség harmada községben lakik.

A vidéki népesség magas arányát késleltetett iparosítással szokás magyarázni, amely során a gazdasági modernizáció üteme az urbanizáció ütemét messze meghaladta (Konrád–Szelényi 1971). A rendszerváltozás során zajló gazdasági átrendeződés következtében a vidéken rekedt népesség és a városi lakosság közötti gazdasági-társadalmi szakadék mélyülni kezdett, illetve a községek közötti különbségek is nőttek, jobbra – a kibontakozó szuburbanizációs folyamatok következtében – a fő- és nagyvárosi agglomerációban és egyes, attrakciókkal rendelkező térségekben lévő falvak javára (Kovács 2012). S noha a rendszerváltozást követően a belső vándorlási folyamatok túlnyomóan a szuburbanizáció kapcsán váltak látványossá, radikális lakosságszám-változásban tetten nem érhető lakosságcsere zajlott a hátrányos helyzetű községekben is, melynek során az innen menekülő népesség helyére csökkenő státusú városi népesség áramlott, tovább növelve a vidék–város különbségeket, és egyes magyar vidéki térségeket a társadalmi problémák által fókuszáltnak érintett helyévé téve (Virág 2010).

A magyar szakpolitikai elképzelések egyedülállóak abból a szempontból, hogy jól körülhatárolható társadalmi cél köré építkeznek, amely cél tulajdonképpen a magyar társadalom nagy tömegét kitévő, és leszakadó vidéki népesség helyben tartására irányul, és ehhez eszközül a vidéki települések gazdasági, infrastrukturális, kulturális felzárkóztatását alkalmazza. A fejlesztések pozitív hatása a helyben maradásra azonban e dokumentumokban minden alkalommal csupán feltételezettek és nem megalapozottak.

Jelen tanulmány e hiány pótlására tesz kísérletet nemzetközi társadalomtudományi vizsgálatok megállapításainak számba vételével. Ezzel célja, hogy elméleti alapjául szolgáljon olyan későbbi hazai társadalomtudományi kutatásoknak, amelyek a különbözőképp értelmezett fejlesztések országhatáron belüli elvándorlásokra

gyakorolt hatását vizsgálják. A cél megvalósulásához a belső vándorlás témaköre jelenti azt az elméleti keretet, amelyen belül a fejlesztések hatását tárgyalom. Épp ezért a tanulmány első fele ennek, a hazai társadalomtudományos szakirodalomban egyébként szegényes feldolgozottságú témakörnek a rövid bemutatására tesz kísérletet, hogy aztán e témakörön belül vizsgálhassa a fejlesztések megjelenését. Mindez nem jelenti, hogy a szűkebb látókörben lévő témával – nevezetesen a fejlesztés-vándorlás összefüggésekkel – foglalkozó teljes szakirodalom bemutatásra kerül. A cél sokkal inkább az, hogy e szűkebb témakör egyes módszertani-diszciplináris archetípusinak és újabb eredményeinek jellemző megközelítésmódjára nyerjünk betekintést.

A fejlesztések és vándorlások összefüggésének vizsgálatához a tanulmány tehát 1) áttekinti a belső vándorlással foglalkozó szakirodalom fő megállapításait, majd 2) a vonatkozó jelenkori demográfiai tendenciák ismertetése után 3) diszciplináris bontásban tárgyalja a legfontosabb kutatások fő megállapításait. A tanulmány társadalmi relevanciájú célja rávilágítani, hogy a nemzetközi társadalomtudományi szakirodalom alapján a fejlesztések és (el)vándorlások negatív kapcsolata a hazai szakpolitika által feltételezettél sokkal kevésbé magától értetődő.

A BELSŐ VÁNDORLÁS KUTATÁSA

Kérdésünk megalapozott megközelítéséhez fontos a fejlesztéssel kapcsolatos elméletek megjelenését releváns kontextusba helyezni, amelyre itt a migráció, ezen belül az országhatáron belüli migráció vizsgálata fog szolgálni. Ezzel egyszersmind arra is lehetőséget kapunk, hogy a belső vándorlás fejlesztésekkel összefüggő elemeit megkülönböztessük a migráció általánosabb jellegzetességeitől és tendenciáitól. A tanulmány jelen része ennek érdekében korábbi teoretikus és empirikus eredmények összesítésével igyekszik konceptualizálni a belső vándorlással összefüggő társadalmi jelenségeket, és egy rövid áttekintést nyújt az általános nemzethatáron belüli migrációs tendenciák korábbi vizsgálatáról. Ezekkel összefüggésben kiemeli a migrációs szakirodalom néhány meghatározó elméletét, melyeken keresztül elemezhetővé válnak a vonatkozó ok-okozati összefüggések. Annak érdekében, hogy elhelyezhessük a fejlesztések szerepét a népességmozgás jelenkori tendenciái körében, a tanulmány jelen része a vándorlási adatokkal foglalkozó egyes nemzetközi elemzések eredményeiről is áttekintést nyújt, így a magyarországi demográfiai folyamatokat nemzetközi kontextusba helyezve bemutatja a települések közötti migrációs folyamatok legfontosabb állomásait.

2.1. A belső vándorlás fogalma

Az interregionális, vagy más néven belső vagy belföldi vándorlás fogalma (az angol nyelvű szakirodalomban *internal*, *inter-regional* vagy *intra-national mobility* vagy *migration*) alatt általánosságban egyének olyan állandó lakóhely-változtatását érthetjük, amely nem jár országhatár átlépésével (KSH 2012). A definíció szerint így a vándorlás távolsága felülről korlátozott, a kutatások többsége ugyanakkor alsó korlátokat is meghatároz, amely kerület- vagy település- (Morrison 1993, Lucas 2004, Dövényi 2009), esetleg regionális határ átlépéséhez (Hatton–Tani 2005, Partridge et al. 2012), vagy – főleg nemzetközi összehasonlítások kapcsán – valamilyen minimális, földrajzi értelemben vett vándorlási távolság megtételéhez (Bell–Charles-Edwards 2013, Bell et al. 2015) köti a belső vándorlás fogalmát, az ez alatti távolságok megtételét lakóhely-változtatáskor helyben maradásként értelmezi.

A vándorlásra jellemző annak időbeli hossza, így rövid és hosszú távú mozgásokról beszélhetünk. Előbbi alatt az ideiglenes lakcím váltással járó vándorlást (KSH 2012) és az üzleti vagy rekreációs célú utazásokat és az ingázást (Brown et al. 2015) szokás érteni. Jelen tanulmány az utóbbi, állandó lakhelyváltoztatással járó mozgásokra koncentrál. A szakirodalom a mobilitás kifejezést is gyakran használja a migráció szinonimájaként, mobilitás helyett Kulcsár (2006) alapján a tanulmányban a migráció, vándorlás kifejezéseket használom, és a belső vándorlást mint a személyek térbeli mobilitásának egyik fajtáját értelmezem, nem szűkítve azonban a fogalmat a munkavállalási célú mozgásokra. Az interregionális vándorlás kifejezés használatától a régió fogalmának zavaróan sokféle lehetséges értelmezése miatt tartózkodom.

Az urbanizáció jelensége nem megérthető ugyan a vidék–város migrációs folyamatok nélkül, olyannyira, hogy az urbanizáció egyes szakaszait a népességáramlás irányával jellemzik (Németh 2011), az urbanizáció átfo-gó problémakörének tárgyalásával mégsem foglalkozom. A belső vándorlást mint az urbanizáció jelenségének egy alkotóelemét (Lucas 1997) az urbanizáció más aspektusaitól függetlenül vizsgálom.

Történeti megközelítés

A migráció kutatásának története a társadalomtudományi diszciplína kibontakozásáig, a XIX. század köze-péig nyúlik vissza, a nemzetközi és belső vándorlás kutatása azonban különböző társadalmi jelenségek által ins-piráltan kezdődött. A nemzetközi vándorlás kutatását a nagy gyarmatbirodalmak virágzása és főleg XX. század eleji megszűnése, továbbá az USA benépesülése következtében megindult kelet–nyugat, valamint dél–észak irányú népességmozgás inspirálta, a belföldi vándorlás jelensége ugyanakkor az iparosodás, a gazdaság területi koncentrációja, így a városiasodás gyorsuló üteme miatt vált érdekessé, a két terület ezekkel a folyamatok-kal foglalkozott. Hasonlóság köztük a földrajzi-területi szemlélet dominanciája: fókuszukban jóval gyakrabban területek közötti népességcsere áll az egyének közigazgatási határoktól független mozgása helyett – ennek is köszönhető a két kutatási terület elkülönülése (Bakewell 2008). Noha a nemzetközi vándorlás szakirodalma a belső vándorlás szakirodalmának elméleti bázisán alapult, és később is merítették egymás elméleteiből, a kü-lönböző fókusz következtében a két kutatási terület egymással párhuzamosan, egymástól részben függetlenül fejlődött (Otoi 2014).

Az elsőként számon tartott, belső vándorlással foglalkozó munka Ernst G. Ravenstein (1885) nevéhez köthető, aki az Egyesült Királyság 1871-es és 1881-es népszámlálásának születési helyre és lakóhelyre vonat-kozó adataiból készített leíró statisztikát. Eredményeit a (belső) vándorlás 7 „törvényében” fogalmazta meg, amellyel az urbanizáció folyamatának alaptendenciáit ragadta meg, felfedvén, hogy ezek a folyamatok nem véletlenszerűek, hanem makrogazdasági-társadalmi tendenciák által meghatározottak. Megállapította, hogy bizonyos társadalmi csoportok (vidéken élők, nők) hajlamosabbak a vándorlásra, a vándorlás földrajzi távolsága általában rövid, és a nagyvárosok felé irányul (illetve minél nagyobb a város, annál nagyobb a vonzáskörzete), a kisebb települések pedig a még kisebbekből vonzanak bevándorlókat, így a vándorlás állomásokon, szakasz-kon keresztül halad a nagyvárosok felé. A szerző egy különösen fontos megállapítása szerint minden vándorlás-nak ellenirányú vándorlási párja van: minden 100 Londonba költözőhöz 50, a fővárost elhagyó ember tartozik (Ravenstein 1885). Ezek körében „viszonylag jelentős az ipari területekre irányuló ellenáramlás, [...]ami ismét

mege erősíti, hogy a vándorlók mozgásait főként üzleti megfontolások vezérik” (Ravenstein 1885: 188, saját fordítás).

Ravenstein munkájának alapvetése a migráció „üzleti”, munkavállalási célú volta, amely az egyének költség-haszon kalkulációján látszik alapulni. Ezt az ötletet mintegy 90 évvel később a Harris–Todaro (1970) szerzőpáros fejlesztette tovább. Modelljük szerint a vidéki települések és városok között munkamegosztás áll fenn, és „a vidék–város migráció egészen addig folytatódik, amíg a várt városi reáljövedelmek határhaszna meghaladja a tényleges mezőgazdasági termékét” (Harris–Todaro 1970: 127, saját fordítás). Az általuk alkotott közgazdasági modell újszerűségét a tökéletlen munkaerőpiaci körülmények (nem teljes foglalkoztatottság) figyelembevételével és az adja, hogy magyarázza a városi munkaerő-szükségletet meghaladó mértékű bevándorlást, így a városi munkanélküli réteg növekedését (Etzo 2008).

Lee (1966), noha eredményei a nemzetközi és belső vándorlásra is használhatók, főként belső vándorlás és ipari centrum–periféria fókuszú elméleti modelljében a vándorlással kapcsolatos döntéshozás mechanizmusát vázolja fel. A modellben az egyén számára az általa ismert származási, és többé-kevésbé ismert célterületi, vonzó és taszító hatások eredőjeként összeálló faktorok adnak alapot a vándorlásra. A vándorlást a különféle, származási és célterület közötti közbeeső akadályozó (fizikai, jogi, infrastrukturális) tényezők és az egyéni (demográfiai, társadalmi) helyzet befolyásolja. A pusztán közgazdasági költség–haszon elméletektől eltávolodva a szerző megállapítja, hogy az egyéni okok miatt a vándorlással kapcsolatos döntéshozás „sosem csak racionális, sőt, a racionális szempontok némelyeknél jócskán alulmúlják az irracionálisokat” (Lee 1966: 51, saját fordítás).

Kutatási irányvonalak

A belső vándorlással foglalkozó későbbi szakirodalmat összefoglaló munkájában Etzo (2008) három csoportra bontja: 1) mikro és makro modellekkel 2) a vándorlást meghatározó tényezőkkel és 3) következményekkel foglalkozókra. Ez a típusú kategorizáció nem előzmény nélküli: 25 évvel korábban Rhoda (1983) háromféle közgazdasági modellt (emberi erőforrás; várt jövedelmi; interszektoralis kapcsolati modelleket) említ, az empirikus kutatások kapcsán pedig a vándorlók motivációit, a vándorlók jellemzőit, valamint a küldő területek jellemzőit vizsgáló kutatásokat különböztet meg. Greenwood (1997) öt olyan kérdéskört nevez meg, amely a fejlett országok belső vándorlását kutatókat leggyakrabban foglalkoztatja. Ezek: 1) ki vándorol, 2) miért, 3) honnan és hova, 4) mikor, és 5) milyen következményekkel jár ez. Bell és szerzőtársai (2002) a belső vándorlás kvantitatív kutatásának négy területre vonatkozó mérőszámairól nyújtanak képet. Ezek között ugyancsak szerepel a vándorlás térbelisége (két tényező kapcsán is: egyrészt 1) az egyének által megtett távolság és 2) a területek összekapcsoltsága, illetve 3) annak gazdasági-társadalmi hatásai vonatkozásában. További makrotényezőként a 4) vándorlás intenzitására (a népesség mekkora arányát érinti) vonatkozó lehetséges mérőszámokat mutatják be a szerzők. Fenti szerzők munkái alapján a (belső vagy nemzetközi) migrációval foglalkozó szakirodalom két fő érdeklődési területre: a vándorlás okait, valamint következményeit vizsgáló kutatásokra oszthatók, amelyek vizsgálata alig esik egybe (De Haas 2010).

A vándorlás okaival foglalkozó kutatások a társadalomföldrajz, a közgazdaságtan, valamint a szociológia tudományágaiból származnak, három fő kérdéskörük pedig a migráció területegységek közötti makrotendenciái,

az egyéni döntést befolyásoló vonzó és taszító tényezők, valamint a migrációt lehetővé tevő társadalmi változók. Főleg földrajztudományi és közgazdaságtani tanulmányokat ihletnek meg a vándorlás makrotendenciái, a földrajzi területek közötti lakosságcsere folyamatai. A különböző gazdasági helyzetű területek közötti népességáramlás tanulmányozása a népességszám előrejelzésekor is fontossá válik, hiszen annak a migráció a természetes szaporodás mellett másik alkotóeleme (Greenwood 1997). Szociológiai és közgazdaságtani kutatások foglalkoznak a vándorlás egyéni motivációival, a migrációra ható „push” és „pull” faktorokkal, amelyek együttes hatása következtében a vándorlás valamilyen szempontból csábító lehetőségként merülhet fel (Harris–Todaro 1970). A szociológiai kutatások a jövedelmi-munkaerőpiaci változók mellett figyelembe veszik a migráció folyamatát elősegítő vagy azt akadályozó társas-kulturális viszonyokat (család, helyi közösség, identitás, migrációs hálózatok, intézményesülés) is (Massey et al. 1993). Ugyancsak főleg szociológiai és közgazdasági kutatások foglalkoznak a migrációra hajlamossá tevő vagy azt akadályozó társadalmi-demográfiai változókkal. A migráció szelekciós hatása azt jelenti, hogy ideális külső körülmények mellett is csupán a népesség egy nem-véletlenszerűen kiválasztható töredéke dönt a vándorlás mellett, amely sok esetben ilyen társadalmi háttérváltozókkal magyarázható (Manner 2003).

A migráció következményeit értelmezhetjük a vándorlók személyére vagy csoportjára és a küldő, illetve fogadó térségekre. A személyes következményeket a szakirodalom a motivációkkal párhuzamosan tárgyalja (Greenwood 1997). A migráció térségekre értelmezett következményeivel foglalkozó kutatásokat főleg gazdasági és demográfiai kérdések, illetve a kulturális különbségekből fakadó potenciális társadalmi konfliktusok foglalkoztatják. De Haas (2010) a (nemzetközi és belső) vándorlás hatásaival foglalkozó irodalmat nézeteik alapján két osztályba sorolja, amelyek időben ciklikusan váltják egymást. Az 1950-es évek neoklasszikus elméleteire optimista szemlélet volt jellemző, amelyek szerint a küldő területek részesülnek a vándorlók által megszerzett tudásból származó és visszajuttatott tudástökből. Az 1970-es évek kutatásai középpontjában az „agyelszívás” és az integrációs nehézségek pesszimista gondolata állt, amely a vándorlás gazdasági fejlődésre gyakorolt hatásának megkérdőjelezéséig tartott. Az 1990-es években a migráció új gazdaságtanában megfogalmazva születtek meg a vándorlást komplex, „pluralista” megközelítésmódban vizsgáló kutatások, amelyek a döntéshozást komplex társadalmi helyzetbe ágyazottan látták. Ezek a kutatások transznacionális szemléletűek: a vándorlók helyzetét már nem földrajzilag determinált állapotként kezelték (vagy itt, vagy ott tartózkodnak), és nem csak a visszavándorlástól, hanem a létrehozott, területeken átívelő, bonyolult, tőkét visszaáramoltató társadalmi kapcsolatok rendszerétől is pozitív hatásokat reméltek. A 2000-es évektől kezdődően az ezek alapján az elméletek alapján megsokszorozódó kutatásokat a vándorlás hatásait tekintve pozitív szemlélet jellemzi (De Haas 2010). Ezt az „új” paradigmát idejétmúlnak nevezve Gamlen (2014) összefoglalást nyújt egy „még újabb”, pesszimista paradigma képviselőnek gondolatairól. Noha szerinte az optimista-pesszimista dichotómia leegyszerűsítése a valóságnak, úgy véli, a 2000-es évek optimista, neoliberális szemléletét politikai-gazdasági érdekek határozták meg. A kritikai irányhoz tartozó legújabb kutatások szerint a kivándoroltak által összegyűjtött javak visszaáramoltatását infrastrukturális tényezők akadályozzák, a nyugati országokba érkező alacsony képzettségű és fizetett, de végeredményben jó üzletet kötő bevándorlók második generációját érintő társadalmi problémák pedig jelentős méreteket öltenek (Gamlen 2014).

E szemléletek megértése, noha a kategorizációjuk részben a nemzetközi vándorlással kapcsolatos szakirodalomban merül fel, azért különösen fontos a téma szempontjából, mert mint elv alkalmazható, és meg is jelenik a belső vándorlással kapcsolatban is, és jelentősen befolyásolja a fejlesztéspolitikai megfontolásokat.

Demográfiai tendenciák

A vándorlással foglalkozó tudományos kutatásokat – mint ahogyan azt Ravenstein (1885) tanulmánya is mutatja – az urbanizációs folyamatok, a vidéki térségek agrártevékenységekkel foglalkozó dolgozóinak városba költözése inspirálta. Makroszinten tekintve az urbanizációnak négy, a fejlett országokban egymást követő, a fejlődő országokban sok esetben egymásba csúszó – fázisát különbözteti meg a szakirodalom, amelyet a migrációs folyamatok következtében megvalósuló népességszám-változásokkal ragad meg (területi koncentráció, szuburbanizáció, dezurbanizáció és reurbanizáció) (Szelényi 2008, Németh 2011). Az urbanizáció első és második szakasza különféle folyamatok eredményeként, helyi sajátosságokkal, eltérő körülmények között és sebességgel, de az ezredfordulóra az egész Földön végbement, vagy legalábbis „körbeért” (Enyedi 2011). A szuburbanizáció Enyedi (2011) megfogalmazásában „viszonylagos dekoncentrációt”, az urbanizáció „mélységi terjedését” jelenti a településszerkezetben. Ez a szerző szerint a – még – nem mindenütt megjelent dezurbanizációban csúcsonyul ki, amelyet a „globalizált világ urbanizációja”, a globális világ metropoliszainak növekedése követ. Ennek „*egy-egy elemei egyidejűleg az egész világon megjelentek, míg a korábbi szakaszok elterjedése keletkezési központjukból a Föld többi részére évtizedekig tartott*” (Enyedi 2011: 17).

Ezek a munkák nem előzmény nélküliek: kifejezetten a belső vándorlási mintázatokra alkalmazott hasonló fejlődési modellt Zelinsky (1971). Az öt lépcsős szinte pontosan megfeleltethető az urbanizációs ciklusoknak, hiszen a 1) kiinduló állapotot (alacsony vidék–város vándorlás, magas vidéki népességszám), az 2) industrializáció hatására kibontakozó területi népességkoncentráció (magas volumenű vidék–város vándorlás), a 3) koncentráció lezárulásának szakasza (magas város–város vándorlás), a 4) fejlett társadalmakban tapasztalható ellenurbanizációs szakasz (viszonylag magas város–vidék vándorlás), s végül a szerző szerint várható 5) „*superfejlett*” szakasz követi (utóbbi esetén szinte csak város–város vándorlás létezik, a népesség alapvetően város lakó).

Noha a belső vándorlás volumenében jelentősen meghaladja a nemzetközi vándorlásét, hiszen (Ravenstein 1885) alapján a vándorlók száma fordítottan arányos a két terület között mért távolsággal, a belső vándorlásra sokkal kevesebb figyelmet szentel a tudomány és a döntéshozás (Otoi 2014). A kisebb szakmai aktivitás különösen igaz a fejlett országok esetére, ahol az urbanizáció folyamata legalább 50 éve lezárult. A kijelentés azonban fokozatosan igazzá válik a fejlődő országokra is, ahol a városi népesség a XXI. század második évtizedében már meghaladja a vidéken élő népesség számát (Kínában 2010-ben volt 50–50% a városi és vidéki népesség aránya, Indiában ez 30 év múlva várható). A világ népessége szintén a XXI. század elején lett inkább város-, mint falulakó, a demográfiai előrejelzések szerint pedig 2050-re az emberiség 70%-a lakik majd városokban (UN ESA 2014).

A 2010-es években zajló *Internal Migration Around the Globe* (IMAGE) kutatási projekt eredményeit felhasználva a projekt vezetői, Bell és szerzőtársai (2015) megállapítják, hogy nemzetközi összehasonlításban a belső vándorlás intenzitása 1–15% között ingadozik a teljes népességen belül, vagyis egy év leforgása alatt

a teljes népesség ekkora hányada változtat állandó lakóhelyet (függetlenül attól, hogy jár-e ez településhatár átlépésével). Az intenzitást a nemzetközi összehasonlíthatóság érdekében különféle nemzeti adatforrásokból országokra becsült „aggregált nyers migrációs intenzitás” (ACMI) arányszámokkal mérték, amely így azt mutatja, 100 lakosra hány állandó lakóhely-változtatás esik egy (illetve bizonyos országok esetén öt) év alatt. Magyarország a 7% közeli eredményével a közepesen mobil népességű országok közé tartozik, akárcsak Ausztria, Németország vagy Japán. Ezzel hazánk megelőzi a Közép-Kelet- és Dél-európai országokat (1–6%), és elmarad a skandináv országoktól és az USA-tól (12–15%). A szerzők megállapítják, hogy olyan változók, mint az ország mérete, városiasodottsága, gazdasági (GDP) és humán tőkéje (HDI) pozitívan korrelál a belső vándorlás intenzitásával. (Bell et al. 2015)

A településtípusok közötti népességmozgás magyarországi tendenciáinak egyik fő jellegzetessége az urbanizáció részleges volta: a vidéki népesség városba áramlásának aránya elmaradt Nyugat-Európáétól, az erőltetett iparosítás és a szocialista városépítések kapcsán tovább folytatódott (Szelényi 2008), de nem vált teljessé, a városias térségben élők aránya Európán belül csak Szlovákiánál, Romániánál és Bulgáriánál magasabb (EC 2014). Dövényi (2009) a településtípusok közötti vándorlás 1960-at követő időszakát három fázisra: interregionális (falvakból Budapestre költözés), intra-regionális (falvakból közeli városokba költözés) és város és környéke közötti vándorlásra bontja. Utóbbi szakasz a rendszerváltás környékétől tart, és a budapesti (illetve részben nagyvárosi) szuburbanizáció folyamatát fedi. Ez a szakasz a 2010-es évekre véget érni látszik, a különböző településtípusok migrációs egyenlege kiegyenlítőddött (Dövényi 2009), a főváros migrációs egyenlege pedig enyhe pozitív növekedést mutat (Bálint–Gödri 2015).

Jelen tanulmányban a belső vándorlást motiváló faktorok körében keressük a sokféleképp értelmezhető fejlesztések helyét. Amennyiben a belső vándorlással foglalkozó szakirodalmat tárgya szerint két fő típusra (okok, következmények) osztjuk (De Haas 2010), akkor a második témakör kívül esik a jelenleg vizsgált területen. A belső vándorlással kapcsolatos nemzetközi eltéréseket és ezek magyarázatait vizsgálva azt is meg kell állapítani, hogy a belső vándorlások országokon belüli volumenét vizsgálva nem lehet figyelmen kívül hagyni az azt meghatározó globális makrotendenciákat.

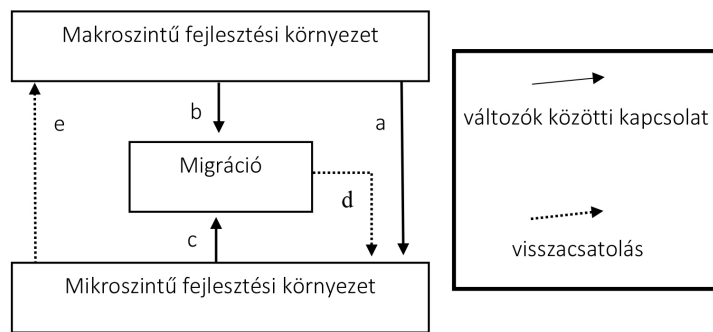
FEJLESZTÉS ÉS BELSŐ VÁNDORLÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI

Összefoglalva a belső vándorlással foglalkozó nemzetközi szakirodalom legfontosabb állomásait, kérdéseit és a vándorlás jelen kori tendenciáit, lehetőség nyílik arra, hogy elhelyezzük a fejlesztések megjelenését és szerepét a belső vándorlással foglalkozó munkákban. A tanulmány jelen része azzal foglalkozik, hogyan jelennek meg ezek a kérdések a szakirodalomban, illetve, hogy milyen diszciplináris megközelítéssel, milyen eszközökkel és milyen jellemző eredményekkel vizsgálják a fejlesztés–vándorlás összefüggéseket.

A fejlesztések megjelenése a belső vándorlás szakirodalmában

A gazdaságfejlesztés, társadalomfejlesztés, vagy önmagában a fejlesztés fogalmait rendkívül sok formájában és rendkívül sokféleképp használják a különféle empirikus vizsgálatok során (néha explicit definíció nélkül), ezért fontos hangsúlyozni, hogy noha fejlesztésekről beszélünk, ez alatt több, egymástól nem feltétlenül elkü-

1. ábra. Fejlesztés és vándorlás kapcsolatának elméleti modellje (de Haas 2010, saját fordítás)

löníthető fogalmat is érthetünk (gazdaságfejlesztés, társadalomfejlesztés, helyi fejlesztés, regionális fejlesztés, vidékfejlesztés). A fejlesztések potenciális hatásaival foglalkozó tanulmányok sokszor nem is definiálják a fejlesztés fogalmát, ehelyett konkrét vizsgált politikákat neveznek meg. Közös nevezőre hozva e fejlesztés-megközelítéseket, a fejlesztések alatt Rhoda (1983) alapján valamilyen felső, redistributív nemzeti vagy nemzetközi intervenciót érthetünk, amelyek explicit célja a gazdasági termelékenység és/vagy az életminőség növelése. E definícióval kikerülhetjük, hogy a fejlesztés eszköze vagy konkrét tárgya (vonatkozzon az akár egy meghatározott társadalmi alrendszerre vagy földrajzi területre) leszűkítse fókuszunkat, és képessé válunk arra, hogy diszciplináris-módszertani iskolákat különböztethessünk meg a fejlesztés–vándorlás összefüggések vizsgálata szerint.

A migráció hatásaihoz való optimista-pesszimista hozzáállás, illetve ennek ingamozgás-szerű (Gamlen 2014) időbeli váltakozása szoros összefüggésben áll azzal, hogy miként vélekedik a szakirodalom a fejlesztéspolitika lehetőségeiről (De Haas 2010). A migráció gazdasági-társadalmi hatásának narratívája a gazdasági-társadalmi változások migrációra gyakorolt hatásával párhuzamosan változik. A két változó kapcsolatát az 1. ábra szemlélteti, amely éppúgy vonatkozhat belső, mint nemzetközi vándorlásra.

Az ábra első pillantásra talán nem teljesen híven fejezi ki De Haas (2010) azon megállapítását, hogy a migráció a fejlesztési környezettől nem független „eredményváltozó”, hanem a két változó egymásnak integráns részei, mintegy részhalmazai, endogén változók. A változók közötti visszacsatolási hatásokat szemlélve erre a körkörös kapcsolatra fény derül, s bár a folyamat minden egyes eleme saját magára is hat a visszacsatolási körön keresztül, a folyamat elemeire bontható. A makroszintű (nemzeti, nemzetközi) fejlesztési környezet megkülönböztethető a helyi, regionális fejlesztési környezettől, továbbá az egyén közvetlen gazdasági-társadalmi környezetétől. A nemzeti, nemzetközi környezet hatással van a lokális gazdasági-társadalmi környezetre (a), de önmagában is meghatározza a migráció lehetőségeit (b). A mikroszintű környezet hatással van az egyének migrációs terveire és lehetőségeire (c), a helyi társadalom gazdasági-társadalmi helyzete pedig visszahat a mikro-környezetére (d). A (e) kapcsolat végül a helyi fejlesztési környezet változásának a makrokörnyezetre gyakorolt – kiterjedtsége miatt erősen korlátozott – hatását szemlélteti (De Haas 2010).

A közhangulat bevándorlás-ellenessé válása az 1970-es és 2000-es években, továbbá a válaszul adott restriktív migrációs politikák kudarca az úgynevezett „okos megoldások” alkalmazásának lehetőségét vetette fel a fejlett országok vezetőiben. Ezek olyan politikákat takarnak, mint a visszavándorlás ösztönzése, a szoros együttműködés kiépítése a küldő országokkal, kölcsönösen előnyösnek mondott kereskedelmi egyezmények

kötése, valamint segélyek és fejlesztési támogatások juttatása a fejlődő országok számára (De Haas 2007). Országhatáron belül maradván ugyanaz az elképzelés ölt testet a vidékfejlesztési és különféle területalapú fejlesztési támogatásokban: a magyar kormány Nemzeti Vidékstratégiájában megfogalmazott legfontosabb, átfogó célkitűzése – ahogyan arra korábban is rámutattam – a „*vidéki térségeink népességeltartó és népességmegtartó képességének javítása*” (VM 2012: 57).

Valamennyi ilyen típusú politikai „megoldás” kimondatlan alapfeltevése, hogy 1) a migráció „rossz dolog” (gazdasági-társadalmi értelemben hátrányos egyik vagy mindkét fél, vagyis a kibocsátó és/vagy küldő területek számára), illetve, hogy 2) a fejlesztésekkel csökkenthető az elvándorlás (De Haas 2007), vagyis – az ábra alapján – mind a b), mind a c) jelű hatás negatív előjelű.

A következőkben a tágra értelmezett társadalomtudományok (társadalomföldrajz, közgazdaságtan, szociológia) diszciplináris-módszertani bontásában foglalom össze a fejlesztés és vándorlás kapcsolatával foglalkozó kutatások perspektíváit, jellemző módszereit és eredményeit, amelyek közül korántsem az összes bizonyít hasonló összefüggést. Összesen négy kategóriába tartozó tanulmányokat mutatok be (ebből kettő makro-, kettő mikroperspektívájúként írható le), amelyek a különböző diszciplínák és a rájuk jellemző módszertani eszközök alapján különböznek egymástól.

Módszertani-diszciplináris „iskolák”

1) Közgazdaságtani modellek. A két változó összefüggésével foglalkozó közgazdasági modellek többsége számára Harris és Todaro (1970) klasszikus elképzelése szolgál alapul, amely szerint a vidéki-városi bérek egyensúlyi helyzetbe kerülésével egyenlítődik ki a város–vidék migráció is. Ezt az elméletet számos szerző fejlesztette tovább, további változók bevonásával (például az elvándorolni szándékozók humántőke-akkumulációs tervével) magyarázva a fennmaradó városi–vidéki bérkülönbségeket (Lucas 2004), vagy regionális elkülönítésben alkalmazva modellt. Arclean és szerzőtársainak (2012) modellje szerint az infrastrukturális fejlesztések csökkentik az elvándorlást, a vándorlás csökkenése azonban különféle hatásokkal jár „gazdag” és „szegény” régiókban, utóbbi helyeken okozva kedvezőbb gazdasági következményeket. A közgazdasági modellek megközelítésmódja szerint a vidék–város migráció különböző gazdasági eredményekkel járhat tehát, de közös előfeltevésük, hogy a küldő és a célterületek közötti gazdasági, munkaerőpiaci különbségek csökkentése minden körülmények között a migráció intenzitásának csökkenésével jár.

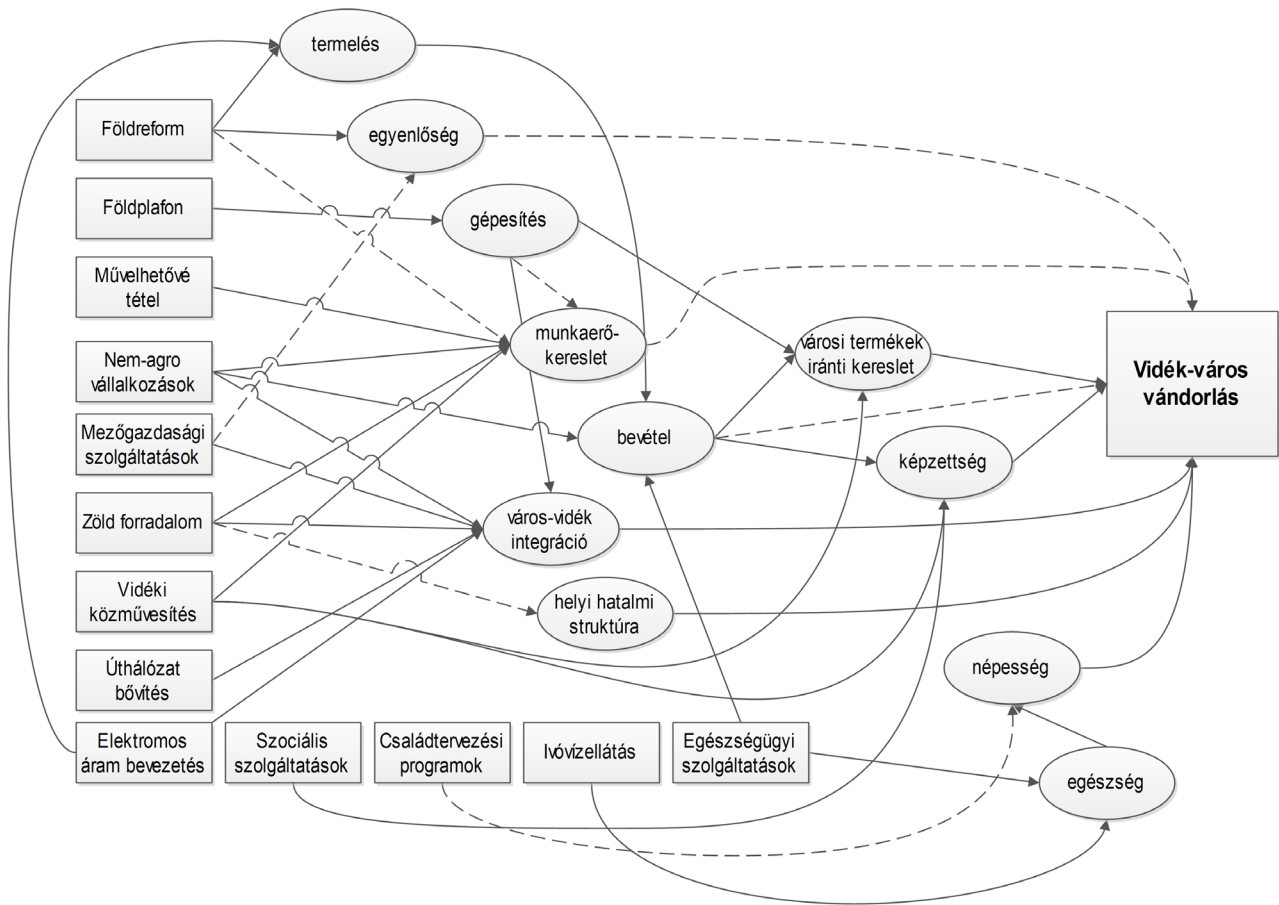
2) *Demográfiai statisztikákon alapuló makroelemzések.* E kategóriába tartozó belső vándorlás-kutatás archetípusa Ravenstein (1885) népszámlálási adatokon alapuló munkája, a későbbi vizsgálatok gyakran szintén népszámlálási, még gyakrabban lakónyilvántartás-adatokon alapulnak. Az egyik legátfogóbb nemzetközi vizsgálat a kérdéskörben 2011–2015 között zajlott (IMAGE projekt), amely alapjául a lakóhely-változtatások számának országos adatai szolgáltak 1 és/vagy 3 éves ciklus során. A kutatást vezető Bell és munkatársai (2015) egyszerű korrelációs számítások alapján megállapították a belső vándorlás intenzitását makroszinten magyarázó változókat: általánosságban azt találták, hogy minél fejlettebb egy ország gazdasága (GDP, mezőgazdaság hozzáadott értéke), társadalma (HDI), infrastruktúrája (úthálózat), továbbá minél nagyobb a népességnövekedés üteme és a fiatalok aránya, annál nagyobb a belső vándorlás intenzitása. Egy korábbi kutatás során Minh (2002)

megállapította, hogy az országon belüli vándorlások intenzitását nem magyarázza a vidéki szegénység mértéke. E makrostatisztikák természetesen nem mutatnak rá országokon belüli regionális különbségekre és településszerkezeti kapcsolatokra, a fentiek alapján a terület egészének fejlettsége és az vándorlások száma közötti viszony kapcsán a szerzők ellentmondásos, közties változók bevonása nélkül többféleképpen is magyarázható eredményekre jutottak.

3) *Survey-k.* A kérdőíves szociológiai adatfelvételek lehetőséget adnak a probléma mikroszintű elemzésére, kiemelten arra, hogy egyéni szinten tárjuk fel a migrációs terveket (elvándorlással kapcsolatos döntéshozást) befolyásoló változókat. A nemzetközi vándorlással foglalkozó szakirodalom kiemelten Európa vonatkozásában igen gazdag survey adatfelvételekben, de a belső vándorlással foglalkozó szakirodalom kapcsán ez már nem állítható. Az egy-egy régióra vagy országra reprezentatív adatfelvételek mellett a Gallup nemzetközi kérdőíveiben is felmérte a migrációs terveket, az ez alapján készült elemzések azonban jobbra nemzetközi migrációs terveket vizsgáltak (jobbára Latin-Amerika–USA, illetve Kelet-Európa–Nyugat-Európa, illetve újabban arab országok–EU viszonyában). Dustmann és Okatenko (2014) ezeket az adatokat felhasználva elemezte a vagyoni helyzet és a belső vándorlási tervek összefüggéseit. A survey típusú adatfelvételnek köszönhetően megragadhatóvá váltak a mikroszintű jövedelmi különbségek is, alátámasztva azokat az elméleteket, amelyek szerint a közepes jövedelműek hajlamosabbak leginkább elhagyni lakóhelyüket. A magyarázat szerint a szegényebbek nem tehetik meg, hogy elköltözzenek, a vagyonosabbak pedig nem szorulnak rá. A szerzők szerint olyan tényezők, mint a helyi közbiztonság, illetve a közszolgáltatások minősége fontos tényezői az elvándorlási hajlandóságnak, azzal negatív kapcsolatban állnak (jobb szolgáltatások – kevesebb elvándorlás). Más, adott esetben saját lokális adatfelvételen alapuló, kérdőíves kutatások ilyen összefüggést nem találtak (Tikász 2007), vagy bizonyos típusú szolgáltatások (információ) kapcsán ellentétes eredményre jutottak (Vilhelmson–Thulin 2013).

4) *Kvalitatív munkák.* Annak, hogy sok politikai beavatkozásnak a várthoz képest ellentétes hatása lehet a vándorlásokra, oka a fejlesztési lehetőségek mellett azoknak a vándorlással kapcsolatos vágyakra, tervekre gyakorolt hatása is (De Haas 2007). A kvantitatív kutatásoktól eltérően a kvalitatív dokumentumelemzésen (biográfiaelemzésen) és interjú adatfelvételeken alapuló kutatások az elvándorlással kapcsolatos döntéshozást komplex kulturális környezetbe ágyazottan képesek vizsgálni. A mélyelemzések feltárják a vándorlás gazdasági lehetőségeken túlmutató kulturális jelentőségét, tétjét a cselekvő szempontjából (Halfacree 2004). Megközelítésmódjuk szerint a (szülő)faló elhagyása szimbolikus cselekvés, a városba vándorlás a gazdasági-társadalmi hasznosságának mérlegelésén túlmutató tett, a cselekvő által magáról megfogalmazott „morális állítás”, amelyet a „vidék” és „város”, az „itt” és az „ott” társadalmi jelentése határoz meg (Ni Laoire 2000). Amíg a vidék a múlt, a megrekedés, a változatlanság, a tradíciók, addig a város a jövő, az előrébb lépés, a kaland és a modernség kulturális jelképe, a vándorlással kapcsolatos döntéshozás így az utóbbi értékek melletti kiállásként értelmezhető (Crivello 2015). A vidék–város vándorlással foglalkozó kvalitatív kutatások jórészt bár hátrányos helyzetű vidékies térségekre fókuszáltak, így a gazdasági mutatókkal mérhető térbeli különbségek a kutatások kapcsán megjelennek, ezek változásának a vándorlás kulturális jelentésére gyakorolt hatásaira csak hipotéziseink lehetnek. Amennyiben azt feltételezzük, hogy a helyi gazdaság helyzetének pozitív irányú változása nincs hatással a vidék–város dichotómiára, és így az elvándorlás tettének jelentésére, úgy minden más körülmény változatlansága esetén az elvándorlások számának változatlanságát, ellenkező esetben ezek csökkenését várhatjuk rövid vagy hosszú távon.

2. ábra. Vidék–város vándorlásra ható változók. Richard Rhoda (1983) alapján saját rekonstrukció. Folytonos nyíl: pozitív kapcsolat; szaggatott nyíl: negatív kapcsolat

Fejlesztés–vándorlás összefüggések összefoglalva

Richard Rhoda (1983) tanulmányában korábbi kutatások eredményeiből következtetve vizsgálta a helyi fejlesztési programok elvándorlásra gyakorolt lehetséges hatását – legfőképp fejlődő országok tapasztalatai alapján. Bár megállapítása szerint a kutatások alacsony száma és területi szétszórtsága miatt ezek az eredmények ellentmondásosak, a két változó egyértelmű negatív kapcsolatát (több fejlesztés – kevesebb elvándorló) legalábbis megkérdőjelezhetjük. Vannak ugyanis olyan típusú fejlesztések (megművelt mezőgazdasági területek bővítése és egyenlőbb elosztása,⁴ születésszám-szabályozás, közművesítés), amelyek feltételezhetően csökkentik, vannak mások (infrastruktúra-fejlesztés, mezőgazdaság piacosítása, vállalkozásfejlesztés, kulturális tőkeberuházások), amelyek feltételezhetően növelik az elvándorlások számát és arányát, míg vannak, amelyek a tapasztalatok alapján feltételezhetően nincsenek hatással arra (földreformok, „zöld forradalom” – munkaintenzív foglalkoztatási formák terjedése). A szerző állításait, a vidék–város vándorlásra ható változók összefüggésrendszerét rekonstruálva mutatja a 2. ábra, az összefüggések a tanulmány keletkezésének történelmi korszakára vonatkoznak.

4 Rhoda (1983) így alátámasztja az egyenlőbb birtokszerkezetért küzdők (Ángyán 2014) elképzeléseit arról, hogy ez hozzájárul a vidék „népességmentartó képességéhez”, ez ugyanakkor az összefüggésrendszernek csupán egy apró változója.

A fejlesztések és vándorlás kapcsolatával intranacionális perspektívában foglalkoznak közgazdaságtudományi, társadalomföldrajzi, szociológiai és antropológiai szakterületekről érkező demográfiai és survey típusú kvantitatív, valamint interjúkon, dokumentumelemzéseken alapuló kvalitatív kutatások is, amelyek azonban egyfelől szűkös, másfelől egymástól zártnak tekinthető irodalmat, irodalmakat alkotnak, és egymásnak sokszor ellentmondó eredményekre is jutnak. A közgazdasági, illetve kvalitatív szociológiai adatfelvételek inkább alátámasztani, a demográfiai és survey típusú adatfelvételek inkább cáfolni látszanak a helyi fejlesztések elvándorlásra gyakorolt negatív hatásának létét, de egyértelmű megállapításokat a két változó kapcsolatáról empirikus adatok alapján egyetlen tanulmány sem tesz. A sokszor esettanulmányi jellegű dolgozatok ráadásul nagyon helyspecifikusak, konkrét kutatási tárgyak elég ritkán mutat azonosságot vagy akár hasonlóságot.

Multidiszciplináris megközelítésben a fejlesztés–vándorlás összefüggésrendszere azért is látszik sokféleképp értelmezhetőnek, mert a diszciplína és módszer kijelöli a vizsgálati perspektívát és az elemezhető változókat, amelyek így természetesen a valóság kis szeletét mutatják. Mégis, bármelyik ilyen „szeletet” nézzük is, összességében valamennyi említett területről érkező kutatás legalábbis megkérdőjelezi a fejlesztések elvándorlásra gyakorolt, általánosan feltételezett negatív hatását, sok esetben kifejezetten ellentétes előjelűvé változtatva azt.

ÖSSZEGZÉS, FELVETÉSEK ÉS LEHETŐSÉGEK

A hazai vidékfejlesztés-politika fő célkitűzése a vidéki településekről történő elvándorlás megakadályozása. A vonatkozó stratégiák arra az implicit feltételezésre épülnek, hogy fejlesztések megvalósításával csökkenthető az adott területről elvándorlók száma. A magyarországi vidék gazdasági-társadalmi helyzetét tekintve sokszínű, a vándorlási tendenciák sem általánosan érvényesek a különböző község-típusokra (Bálint–Gödri 2015, Csité–Kovács 2002). Jelen tanulmány korábbi kutatások eredményeinek összegzésével arra a következtetésre jutott, hogy noha a témakörrel több társadalomtudományi diszciplína többféle eszközzel közelítve foglalkozott, azok összességében megkérdőjelezik a fejlesztések és elvándorlások szakpolitikai stratégiák által feltételezett egyértelmű negatív kapcsolatát. Így azt is mondhatjuk, hogy a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján, amennyiben a hazai politikai döntéshozás célja valóban a települések „népességmegtartó képességének” javítása – mint ahogyan azt Magyarország Nemzeti Vidékstratégiája (VM 2012) központi céljaként tűzi ki –, úgy nem feltétlenül a helyi fejlesztések eszközához kell nyúlnia, adott esetben éppen ezek elmaradásával lehet „pozitív” változást elérni.

Ahhoz azonban, hogy ez a kijelentés megalapozott lehessen – figyelembe véve a fejlesztés típusát és a regionális különbségeket is –, további, a fejlesztések által generált gazdasági-társadalmi-kulturális hatások elvándorlással kapcsolatos döntéshozás folyamatában való megjelenésével, illetve a fejlesztéseknek az elvándorlások volumenének befolyásoló hatásával foglalkozó kutatásokra van szükség. Jelen tanulmány ilyen munkákhoz kívánt egy lehetséges elméleti alapot, elméleti kiindulópontot szolgáltatni. Magyarországon az Európai Unió csatlakozást követően több forrásból, volumenét tekintve rendkívüli támogatást kaptak a vidéki térségek, s ráadásul a fejlesztések forrása, mértéke, tematikus célja és földrajzi célterülete jól dokumentált, a magyar környezet ezért kitűnő „laboratórium” lehet a kérdéskör vizsgálatának.

Fontos kérdés ugyanakkor, hogy a változatos eszközökkel és eredményekkel a fejlesztés–vándorlás kérdéskörrel foglalkozó vizsgálatok miként értelmezhetők a hazai kontextusban. A hivatkozott tanulmányokban láthattuk, hogy a belső vándorlás fő tendenciái – különösen, ami az urbanizációs és mobilitási ciklusokat illeti (Zelinsky 1971, Enyedi 2011) – hasonlóak a világ valamennyi országban. Azt is láthattuk, hogy a fejlesztések egyes elemei hazai vonatkozásban az ország fejlettségi szintje miatt nem relevánsak vagy anakronisztikusak (Rhoda 1983). További gondot okoz, hogy a fejlesztések fogalma nehezen meghatározható, különösen, ha multidiszciplináris eszközökkel vizsgáljuk a kérdéskört. Amennyiben egyedi fejlesztési irányvonalakat veszünk szemügyre, a szakirodalmi megállapítások számos ponton illeszthetők a magyar viszonylatokhoz, akár mezőgazdasági, szolgáltató szektorral kapcsolatos, infrastrukturális-információs, kulturális, közösségfejlesztő tevékenységekről van szó. A szűkebb kérdéskörrel foglalkozó néhány hazai tanulmány (Tikász 2007, Fertő–Varga 2015) alapján kijelenthető, hogy a hazai kontextus, noha számos megkülönböztethető jellegzetességgel bír, valamennyi módszertani-diszciplináris „iskola” szempontjából releváns eredményekkel járhat a kérdéskör vizsgálatával foglalkozók számára.

A megvalósult politikai programok, ezen belül az Európai Unió támogatások eredményességének értékelése, illetve ezek érvényessége sokszor hagy kívánnivalót maga után, amely részben annak köszönhető, hogy az ilyen értékelések sokszor a programok közvetlen outputjainak, semmint eredményeinek vizsgálatára korlátozódnak (Fertő–Varga 2015). Amellett, hogy feltárhatják a gazdaság-társadalomfejlesztések és elvándorlások komplex kapcsolatrendszerét, jelen tanulmány által szorgalmazott fejlesztés-vándorlás-kutatások hozzájárulhatnak annak értékeléséhez, hogy a politikai döntések eredményei azok szándékolt céljainak megfeleltethetők-e. Amennyiben nem, úgy ezek alapján a politikai döntéshozás is lehetőséget kap a céljaihoz megfelelőbb eszközöket válogatni, vagy – adott esetben – új, vállalhatóbb célokat kitűzni. A hazai fejlesztéspolitikának, s különösképp a vidékfejlesztés-politikának a defektusait napestig lehetne sorolni, s ezek közül látszólag talán épp a tárgyalt az, amelyik a legkevésbé szívbemarkoló (nevezetesen, hogy az életminőség javítása nem feltétlenül jár együtt népességszám-növekedéssel). A témakörrel foglalkozó kutatások arra is felhívhatják a figyelmet ugyanakkor – amellett, hogy bizonyos redisztributív megoldások mennyire hatástalanok – hogy sokszor már céljaink sem épp a megfelelőek.

HIVATKOZÁSOK

- Ángyán, J. (2012) Jelentések a földről. III. Esettanulmányok az állami földbérelti pályázati rendszer értékeléséhez. http://kielegyenafold.hu/userfiles/file/angyan_j_3.pdf
- Ángyán, J. (2013a) IV. jelentés a földről. Föld- és birtokpolitika alulnézetből. http://kielegyenafold.hu/userfiles/file/IV_jelentes_a_foldrol_20121215_NG_20130422.pdf
- Ángyán, J. (2013b) V. jelentés a földről. Föld- és birtokpolitika alulnézetből. http://www.kielegyenafold.hu/userfiles/file/V_jelentes_a_foldrol.docx
- Ángyán, J. (2014) VI. jelentés a földről. Föld- és birtokpolitika alulnézetből. http://www.kielegyenafold.hu/documents/2014/VI_jelentes_a_foldrol.pdf
- Arclean, C. – Glomm, G. – Schiopu, I. (2012) Growth effects of spatial redistribution policies. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 36(7), 988–1008. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jedc.2012.01.004>
- Bakewell, O. (2008) 'Keeping Them in Their Place': The Ambivalent Relationship between Development and Migration in Africa. *Third World Quarterly*, 29(7), 1341–1358.
- Bálint L. – Gödri I. (2015) Belföldi vándorlás. In Monostori J. – Őri P. – Spéder Z. (szerk.) *Demográfiai portré 2015*. Budapest: KSH Népeségstudományi Kutatóintézet.
- Bell, M. – Blake, M. – Boyle, P. – Duke-Williams, O. – Rees, P. – Stillwell, J. – Hugo, G. (2002) Cross-national comparison of internal migration: issues and measures. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, 165(3), 435–464. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-985X.00247>
- Bell, M. – Charles-Edwards, E. (2013) *Cross-national comparisons of internal migration: An update of global patterns and trends*. New York: United Nations.
- Bell, M. – Charles-Edwards, E. – Ueffing, P. – Stillwell, J. – Kupiszewski, M. – Kupiszewska, D. (2015) Internal Migration and Development: Comparing Migration Intensities Around the World. *Population and Development Review*, 41(1), 33–58. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1728-4457.2015.00025.x>
- Brown, D. L. – Champion, T. – Coombes, M. – Wymer, C. (2015) The Migration-commuting nexus in rural England. A longitudinal analysis. *Journal of Rural Studies*, 41, 118–128. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.06.005>
- Crivello, G. (2015) 'There's no future here' The time and place of children's migration aspirations in Peru. *Geoforum*, 62(0), 38–46. <http://dx.doi.org/10.1016/j.geoforum.2015.03.016>
- Csire A. – Kovách I. (2002) Vidéki történet. In I. Kovách (szerk.), *Hatalom és társadalmi változás: A poszt szocializmus vége*. 219–308. Budapest: Napvilág.
- De Haas, H. (2007) Turning the Tide? Why Development Will Not Stop Migration. *Development and Change*, 38(5), 819–841. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-7660.2007.00435.x>
- De Haas, H. (2010) Migration and Development: A Theoretical Perspective 1. *International Migration Review*, 44(1), 227–264. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1747-7379.2009.00804.x>
- Dövényi Z. (2009) A belső vándormozgalom Magyarországon: folyamatok és struktúrák. *Statisztikai Szemle*, 87(7-8), 748–762.
- Dustmann, C. – Okatenko, A. (2014) Out-migration, wealth constraints, and the quality of local amenities. *Journal of Development Economics*, 110(0), 52–63. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jdeveco.2014.05.008>
- EC, E. C. (2014) Rural Development in the European Union- Statistical and economic information 2007-2013. Elérhető: http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/rural-development/2013/index_en.htm [Letöltve: 2018-08-30]
- Enyedi Gy. (2011) A városnövekedés szakaszai – újragondolva. *Tér és Társadalom*, 25(1), 5–19.
- Etzo, I. (2008) Internal migration: a review of the literature. *MRPA Paper*. Elérhető: http://mpa.ub.uni-muenchen.de/8783/1/MPRA_paper_8783.pdf [Letöltve: 2018-08-30]
- Fertő I. – Varga Á. (2015) Az európai uniós támogatások hatása a kistérségek helyzetére. *Tér és Társadalom*, 29(1), 116–131.
- Gamlen, A. (2014) The new migration-and-development pessimism. *Progress in Human Geography*, 38(4), 581–597. <http://dx.doi.org/10.1177/0309132513512544>
- Greenwood, M. J. (1997) Chapter 12, Internal migration in developed countries. In *Handbook of Population and Family Economics* (Vol. Volume 1, Part B) 647–720. Elsevier.
- Halfacree, K. (2004) A utopian imagination in migration's terra incognita? Acknowledging the non-economic worlds of migration decision-making. *Population Space and Place*, 10, 239–254.
- Harris, J. R. – Todaro, M. P. (1970) Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis. *The American Economic Review*, 60(1), 126–142.

- Hatton, T. J. – Tani, M. (2005) Immigration and Inter-Regional Mobility in the UK, 1982–2000. *The Economic Journal*, 115(507), F342–F358.
- Konrád Gy. – Szelényi I. (1971) A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai. *Valóság* (12), 19–35.
- Kovács I. (2012) *A vidék az ezredfordulón* Budapest: Argumentum.
- KSH (2012) *A belföldi vándorlás főbb folyamatai, 1990–2011*. Elérhető: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/belfvand11.pdf> [Letöltve: 2018-08-30]
- Kulcsár G. (2006) A munkaerő területi mobilitását akadályozó tényezők *Esély*, 2006(3), 61–84.
- Lee, E. S. (1966) A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47–57. <http://dx.doi.org/10.2307/2060063>
- Lucas, R. E. B. (1997) Chapter 13 Internal migration in developing countries. In *Handbook of Population and Family Economics* (Vol. Volume 1, Part B) 721–798. Elsevier.
- Lucas, R. E. B. (2004) Life Earnings and Rural Urban Migration. *Journal of Political Economy*, 112(S1), S29–S59. <http://dx.doi.org/10.1086/379942>
- Manner, C. K. (2003) A Model of Rural-Urban Migration and Fertility. *The Journal of Developing Areas*, 37(1), 55–71. <http://dx.doi.org/10.2307/4192938>
- Massey, D. S. – Arango, J. – Hugo, G. – Kouaouci, A. – Pellegrino, A. – Taylor, J. E. (1993) Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431–466. <http://dx.doi.org/10.2307/2938462>
- Minh, D. (2002) An Analysis of Growth of Urbanization in Developing Economies. *The Journal of Developing Areas*, 36(1), 81–91.
- Morrison, A. R. (1993) Unproductive Migration Reconsidered: A Stochastic Frontier Production Function Framework for Analyzing Internal Migration. *Oxford Economic Papers*, 45(3), 501–518. <http://dx.doi.org/10.2307/2663757>
- Németh Z. (2011) *Az urbanizáció és a térségi társadalomszerkezet változása Magyarországon 1990 és 2001 között*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. Elérhető: <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/kutatasijelentesek/article/view/376> [Letöltve: 2018-08-30]
- Ni Laoire, C. (2000) Conceptualising Irish rural youth migration: a biographical approach. *International Journal Popular Geography*, 6(3), 229–243. [http://dx.doi.org/10.1002/1099-1220\(200005/06\)6:3%3C229::AID-IJPG185%3E3.0.CO;2-R](http://dx.doi.org/10.1002/1099-1220(200005/06)6:3%3C229::AID-IJPG185%3E3.0.CO;2-R)
- Otoiu, A. (2014) Getting your Migration Analysis Together by Integrating Internal and International Migration. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 149, 685–690. <http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.08.254>
- Partridge, M. D – Rickman, D. S. – Olfert, M. R. – Ali, K. (2012) Dwindling U.S. internal migration: Evidence of spatial equilibrium or structural shifts in local labor markets? *Regional Science and Urban Economics*, 42(1–2), 375–388. <http://dx.doi.org/10.1016/j.regsciurbeco.2011.10.006>
- Ravenstein, E. G. (1885) The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 167–235. <http://dx.doi.org/10.2307/2979181>
- Rhoda, R. (1983) Rural Development and Urban Migration: Can We Keep Them down on the Farm? *International Migration Review*, 17(1), 34–64. <http://dx.doi.org/10.2307/2545923>
- Szelényi I. (2008) Cities under Socialism—and After. In *Cities After Socialism*. 286–317. Blackwell Publishers Ltd.
- Tikász I. E. (2007) *A vidék népességmegtartó- és népességeltartó képességének egyes elemei a Püspökladányi Kistérségben*. Doktori Értekezés. Debrecen: Debreceni Egyetem. Elérhető: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/2855/tikasz_ertekezes_e.pdf?sequence=5 [Letöltve: 2018-08-30]
- UN ESA (2014) World Urbanization Prospects: The 2014 Revision, Highlights. Elérhető: <https://esa.un.org/unpd/wup/> [Letöltve: 2018-08-30]
- Vilhelmson, B. – Thulin, E. (2013) Does the Internet encourage people to move? Investigating Swedish young adults' internal migration experiences and plans. *Geoforum*, 47, 209–216. <http://dx.doi.org/10.1016/j.geoforum.2013.01.012>
- Virág T. (2010) *Kirekesztve. Falusi gettók az ország szélén*. Budapest: Akadémiai.
- VM. (2012) *Nemzeti Vidékstratégia 2020*. Elérhető: <http://videkstrategia.kormany.hu/> [Letöltve: 2018-08-30]
- Zelinsky, W. (1971) The Hypothesis of the Mobility Transition. *Geographical Review*, 61(2), 219–249. <http://dx.doi.org/10.2307/213996>